

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

KÉSŐ RÉZKORI BIRITUÁLIS TEMETŐ BALATONSZENTGYÖRGY HATÁRÁBAN

Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

**Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában**

Közreműködők:

Rácz Piroska, Gál Erika, Marton Tibor, Sümegi Pál,
Miklós Dóra Georgina és Gerber Dániel

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Budapest 2022

A kötet megjelenését támogatta:

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128413,
A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése és a
MEC K_140620, *Késő rézkori temetkezések a Kárpát-medencében –*
Régészeti és bioarchaeológiai elemzések új eredményei című pályázata

Borító:

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely 774. kettős sír. Fotó: Rippl-Rónai Múzeum.
Válogatás a temető leleteiből. Fotók: Ambrus Edit, Balla Krisztián és Csernák Bálint.

ISBN 978-615-5766-55-8

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

© Archaeolingua Alapítvány

© Szerzők

© Seleanu Magdaléna

© Ambrus Edit

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2022

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv: Kaszta Móni

Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kovács Rita

Nyomda: Prime Rate Kft. Budapest

Tartalomjegyzék

BONDÁR MÁRIA	
Előszó	7
SOMOGYI KRISZTINA	
A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen feltárt temető bemutatása és elemzése	11
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető leleteinek elemzése	59
BONDÁR MÁRIA	
A temető „benépesülése”, a sírok tipokronológiai helyzete	91
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető értékelése	99
BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA	
Katalógus	111
Táblák	141
Irodalom	229
RÁCZ PIROSKA	
A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető emberi maradványai	239
GÁL ERIKA	
Állatcsontleletek Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	259
MARTON TIBOR	
Pattintott kőeszközök Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	263
SÜMEGI PÁL	
Késő rézkori temetkezési gyöngyök petrográfiai és archaeomalakológiai elemzése Balatonszentgyörgyről	269
MIKLÓS DÓRA GEORGINA	
Balatonszentgyörgy késő rézkori temető homokkő anyagú szerszámkövek kőzettani és nehézasvány vizsgálata	281
GERBER DÁNIEL	
Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely emberi maradványainak genetikai analízise	293
MÁRIA BONDÁR – KRISZTINA SOMOGYI	
A Late Copper Age biritual cemetery on the outskirts of Balatonszentgyörgy	297
List of illustrations	305
A kötet szerzői / List of contributors	317

ÁLLATCSONTLELETEK BALATONSZENTGYÖRGY-FALUVÉGI DŰLŐ 2. KÉSŐ RÉZKORI TEMETŐBŐL

GÁL ERIKA

A temető 73 sírja közül csupán négyből (5%) került elő állatcsontlelet. További kettő bizonytalan és nem szabályos temetkezés. Az alábbiakban a sírok részletes bemutatása következik. A leletek síronkénti összefoglalását, a nemzetközi szabványok szerint mérhető csontok biometriai adataival együtt, az *1. táblázat* tartalmazza.

Leírás

776. sír (ismeretlen rítusú): sok apró töredék szarvasmarha-agykoponyából.

779. sír (szórt hamvas): közepes termetű emlős valamely laposcsontjának három, kalcinálódott töredéke.

787. sír (urnás): szarvasmarha-fogkoronátöredék; közepes termetű emlős csípőcsonttöredéke; közelebből meghatározhatatlan emlős két különböző laposcsontjából egy, ill. hat töredék. A sírból előkerült összes csontlelet kalcinálódott.

1185. sír (strukturált depozitum): juh vagy kecske foggyökér a fogmederrel együtt, több kis kalcinálódott töredék formájában.

1217. bizonytalan korú emberi váz gödörben: szarvasmarhából a következő vázrészek: teljes singsont, kis területeken égésnyomokkal (*1. kép*); kézközépcsont proximális töredéke, comb- és sípcsontból két, ill. öt diafizistöredék, az egyik lábtőcsont (*centrotarsale*). A singsont elcsontosodási mértéke szerint egy legalább hároméves példányból származnak a csontok.

1218. a radiocarbon adatok alapján bronzkori emberi váz gödörben: szarvasmarhából egy majdnem teljes lapockacsont (három töredék formájában) és egy sípcsont proximális töredéke. Egy legfeljebb hároméves egyedből származnak.

Összegzés

Az állatcsontokkal összefüggésbe hozható temetkezések kis száma azt sejteti, hogy Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőben a halottak mellé ritkán helyeztek állati eredetű ételadományt. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy szokványos régészeti állattani módszerekkel csak a csontot is tartalmazó húsdarabokat tudjuk azonosítani, az ún. lefilézett húsról nem kapunk információt. Utóbbiakat illetően az edények falán esetlegesen azonosítható zsírmaradványok elemzése lehet célravezető.¹

1. kép: Szarvasmarha-singsont égésnyomokkal az 1217. objektumból

¹ SURYANARAYAN *et al.* 2021.

1. táblázat: A Balatonszentgyörgy-Falunégyi dülő 2. késő rézkori temetőben talált állatsontleletek megoszlása és méretei.²
 Rövidítések: GL=legnagyobb szélesség; GB=legnagyobb szélesség; Bp=proximális szélesség; SB=legkisebb szélesség;
 SDO=a könyöknyúlvány legkisebb vastagsága

Str. szám No. of Str	Faj Species	Váztypus Bone Type	Vázrész Bone Part	Oldal Side	Méret (mm) Measurement (mm)			
					GL	GB	Bp	SB*
776	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Koponya/Skull	Agykoponya/Neurocranium					
779	Közepes terméű emlős (Middle size mammal)	Lapocsont/Flat bone	Töredék/Fragment					
787	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Fog/Tooth	Korona/Crown					
787	Közepes terméű emlős (Middle size mammal)	Medence/Pelvis	Csípőcsont/Ilium					
787	Meghatározhatatlan emlős (Unidentifiable mammal)	Lapocsont/Flat bone	Töredék/Fragment					
787	Meghatározhatatlan emlős (Unidentifiable mammal)	Lapocsont/Flat bone	Töredék/Fragment					
1185	Caprinae (Juh/kecske; Sheep/goat)	Állcsont vagy állkapocs / Maxilla or mandible	Foggyökér fogmederrel / Tooth root with alveolus					
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Singcsont/Ulna	Teljes/Complete	Bal/Sin	97,0		68,6	53,8
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Kézközépcsont/ Metacarpus	Proximális töredék/Proximal fragment	Bal/Sin			52,8	29,0
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Combcsont/Femur	Diáfizis/Diaphysis	Bal/Sin				
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Sípőcsont/Tibia	Diáfizis/Diaphysis					
1217	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Középső lábőcsont/ Centrotarsale	Teljes/Complete	Bal/Sin		57,3		
1218	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Lapockacsont/Scapula	Majdnem teljes/Incomplete	Jobb/ Dex				
1218	<i>Bos taurus</i> (Szarvasmarha; Cattle)	Sípőcsont/Tibia	Proximális töredék/Proximal fragment	Bal/Sin				

*SDO a singcsonton/SDO in ulna.

² DRIESCH 1976.

A négy temetkezés közül kettőbe (776. és 787.) szarvasmarhából (is) került melléklet. Ennek a fajnak a gyakoriságára utalnak a korabeli pilismaróti³ temető adatai is. Ezzel ellentétben a Budakalász-Luppa csárda badeni temető sírjaiban talált kevés, ételmellékletként azonosítható állatsont azt valószínűsíti, hogy ott a juh, kecske és a sertés képezték inkább a húsforrást, míg a szarvasmarha értékes, inkább csak áldozati céllal levágott állat lehetett.⁴ A balatonszentgyörgyi 779-es és 787-es temetkezésből azonosított „közepes termetű emlős” minden bizonnyal az előbb felsorolt kisebb patások valamelyike lehetett, az 1185-ös depozitumban pedig csak juh- vagy kecskekoponyából volt egy kevés kalcinálódott maradvány (1. táblázat).

Utóbbi objektum külön figyelmet érdemel, mivel emberi maradványokkal nem lehet egyértelműen összefüggésbe hozni, ugyanakkor a benne talált három töredékes edény önálló jelenségre utal. További érdekességként megjegyzendő, hogy fél méterre helyezkedett el a 780-as, kőpakolásos sírtól, de a két objektum kapcsolata sem bizonyítható. A nagyon kis mennyiségű, önmagában húsértéket nem képviselő állati maradványok – tekintettel az embercsontokkal megegyező égési nyomokra – származhatnak hamvasztásos temetkezésből. Viszont akár a halott mellé helyezték mint ételadományt a máglyára, akár hulladékként került közvetlenül a tűzbe, csak az erős hőhatást lehetett utólag meghatározni, az ég(et)és körülményei a múlt homályába vész.

A 776. temetkezésben talált szarvasmarha agykoonya-töredékek kivételével a vázrészek típusa – a hozzájuk tapadó izmok mennyiségi és minőségi jellemzői szerint – ételadományra utal. Ezzel ellentétben az említett koponya inkább rituális okból kerülhetett az elhunyt mellé, amint erre számos badeni temetőből ismert lelet következtetni enged. Alsónémediben a 3. sírba két ember, a 28. sírba egy ember mellé temettek két-két marhát.⁵ A budakalászi temető 3. sírja egy kettős szarvasmarha-temetkezést rejtett.⁶ A pilismaróti temető 399. sírjából szarvasmarhafogak, a 416. sírből szarvcsap került napvilágra.⁷ Utóbbi temető legfontosabb, szintén minden jel szerint szimbólumként értelmezhető archeozoológiai leletei a 434. sírből előkerült lócsontok (egymással ízesülő csigacsont és sarokcsont), melyek ezidáig az egyedüli, radiokarbonnal is keltezett rézkori lóleletek hazánkban.⁸ A szarvasmarha szimbolikus szerepe a temetőkön kívül több badeni telepen (pl. Budapest XVII. kerület Rákócscsaba-Major-hegy Dél,⁹ Balatonöszöd-Temetői dűlő¹⁰) is tetten érhető.

A balatonszentgyörgyi lelőhely esetében csupán az 1217-es és 1218-as települési gödrökben talált, a temetőhöz nem tartozó, nem szabályos temetkezésekben elhelyezett marhacsontokból lehetett a levágott állatok korcsoportjára következtetni. Ezek szerint fiatalabb, de akár már ivarérett, és többéves, tej- és trágyatermelés, igavonás és szállítás céljából is használható (másodlagos hasznosítás) példányokat egyaránt levágtak, minden bizonnyal az állomány bősége és az egyedek esetleges egészségi állapota szerint.

³ GÁL 2015, 368, 1. táblázat.

⁴ GÁL 2009, 373, 1. táblázat; 376.

⁵ KOREK 1951, 37–38, IX. táblakép 1; 39–40, XI. táblakép 1–2; KOREK 1980: 11, 2–3. kép.

⁶ GÁL 2009, 376.

⁷ GÁL 2015, 368.

⁸ GÁL 2015, 368–370, Fig. 1. 2–3.

⁹ CSIPPÁN 2019.

¹⁰ HORVÁTH 2012.

Irodalom

- CSIPPÁN 2019 CSIPPÁN PÉTER: Állattartók a neolitikumtól a késő bronzkorig. Esettanulmány Budapest XVII. kerület Rákoscsaba-Major-hegy Dél lelőhely állatsontleletei kapcsán. *Archaeologiai Értesítő* 144:1 (2019) 219–246.
<https://doi.org/10.1556/0208.2019.144.10>
- DRIESCH 1976 DRIESCH, ANGELA VON DEN: *A guide to the measurements of animal bones from archaeological sites*. Peabody Museum Bulletins 1. Cambridge (Mass.): Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University 1976.
- GÁL 2009 GÁL, ERIKA: Animal offerings from the Late Copper Age cemetery Budakalász-Luppa csárda. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 371–378.
- GÁL 2015 GÁL, ERIKA: Animal bone remains from the Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc. In: Bondár, Mária: *The Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc*. Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences 2015, 369–381.
- HORVÁTH 2012 HORVÁTH TÜNDE: Állati csontvázakat tartalmazó objektumok. In: *Balatonőszöd-Temetői dűlő őskori településrészei*. A középső rézkori, késő rézkori és kora bronzkori települések. Szerk.: Horváth Tünde. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete 2012, 143–169.
<http://real.mtak.hu/2959/6/oszod.pdf>
(utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)
- KOREK 1951 KOREK, JÓZSEF: Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsónémedi. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1951) 37–54.
- KOREK 1980 KOREK JÓZSEF: Alsónémedi történetének régészeti forrásai a honfoglalás koráig. In: *Alsónémedi története és néprajza*. Szerk.: Balassa Iván. Alsónémedi: Alsónémedi Községi Tanács VB 1980, 9–17.
- SURYANARAYAN *et al.* 2021 SURYANARAYAN, AKSHYETA – CUBAS, MIRIAM – CRAIG, OLIVER E. – HERON, CARL P. – SHINDE, VASANT S. – SINGH, RAVINDRA N. – O'CONNELL, TAMSIN C. – PETRIE, CAMERON A.: Lipid residues in pottery from the Indus Civilisation in northwest India. *Journal of Archaeological Science* 125 (2021) 105291.
<https://doi.org/10.1016/j.jas.2020.105291>

Ebben a kötetben a legújabb, 2017-ben feltárt temető csontvázas és hamvasztott sírjainak feldolgozását adjuk közre. A késő rézkori Kárpát-medencében (Budakalász-Luppa csárda ugyancsak kettős rítusú és Pilismarót-Basaharc hamvasztásos temetője után) jelenleg ez a legnagyobb sírszámú szakrális hely.

Az adott kor szokásai szerint eltemetett halott sírja egy „időkapszula”, amely megőrizte az elhunyt szociális helyzetére mutató régészeti összefüggéseket, valamint az egészségi, a fizikai állapotra és a környezetre utaló bizonyítékokat is. A hagyományos régészeti értékelés a

leleteket és párhuzamaikat vizsgálja. A fizikai antropológia ezt kiegészíti az elhunyt adataival: nem, halálkor, a csontokon nyomot hagyó patológiai elváltozások. A temetkezés keletkezésében a naptári korra átszámított, kalibrált radiokarbon dátumok segíthetnek. A komplex elemzés mindezeknél többet ad. A bioarchaeológia módszerei: az archaeogenetika, izotópgeokémia, mikrobiológia és bioinformatika még további rejtett információkat tárnak fel. A régészeti és természettudományos eredmények együttes értelmezésével így egyre többet tudhatunk meg a Kr. e. 4. évezredben élt késő rézkori elődeink egyéni biológiai adottságairól, környezetéről és sokrétű közösségi, kulturális és kereskedelmi kapcsolatairól. Éppen ezért a régészeti feldolgozáson túl a balatonszentgyörgyi temetőből nagyszámú mintavétel történt. „A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése” című pályázat keretében vizsgált összes temetkezés kiértékelését a 2023-ban megjelenő kötetben mutatjuk be.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Régészeti Intézet

MTA
KIVÁLÓ KUTATÓHELY

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL
AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ PROGRAM

ARCHAEOLINGUA

